

השלמות למאמר של אל"מ (מיל) ד"ר בני מיכלסון על קולונל דוד מרכוס מאת יעל שמיר-דרייבר

קראתי בעניין רב את מאמרו של אל"מ (מיל) ד"ר בני מיכלסון המופיע כצרופה לדף הלוחם של קולונל דוד מרכוס תחת הכותרת: **האלוף דוד מרכוס – האלוף הראשון בצה"ל והשפעתו על שני צבאות.**

לאחר הקריאה ועילעול במסמכים היסטוריים, כולל אלה המצויים בארכיונו של אבי – אלוף שלמה שמיר ז"ל, מצאתי לנכון להוסיף השלמות/הארות ואני תקווה שאלו יתקבלו בשמחה הן על ידי כותב המאמר והן על ידי הקוראים.

1. קולונל מרכוס – "האלוף הראשון בצה"ל"

בעיתונות העברית ("דבר", "הארץ", "הבוקר" ו"על המשמר") מיום 16 באוגוסט 1949, דהיינו כ-14 חודש לאחר מותו של מרכוס, פורסמו הודעות המבשרות שלמפקד מרכוס הוענקה זה מקרוב דרגת אלוף (ראה נוסח ההודעה בעיתון "הארץ" בנספח א'). ההודעות מציינות שהענקת הדרגה מעוגנת בפקודת מטכ"ל שפורסמה סמוך לפירסום ההודעות בעיתונות. גם באתר "יזכור" של משהב"ט מצויין שדרגת אלוף הוענקה למרכוס לאחר מותו ב-11 יוני 1948.

למרות שמרכוס מונה על ידי בן-גוריון למפקד חזית ירושלים ב-28 במאי 1948, יש לזכור שבתאריך זה טרם הונהגו בצה"ל דרגות. הדרגות נקבעו על ידי בן-גוריון ככל הנראה רק ב-13 ביוני 1948 (ראה נספח ב' ובו קטע יומן מ-13 ביוני 1948 מתוך ספרו של בן-גוריון "מדינת ישראל המיוחדת"). יתר על כן, מדרג הדרגות הדומה לזה הקיים היום, עוגן רשמית רק בפקודת מטכ"ל מס. 7 מ-21 ביולי 1948 (סעיף 20).

פקודת מטכ"ל מס. 10 מ-11 באוגוסט 1948 פותחת במניו של יעקב דורי כרמטכ"ל בדרגת רב-אלוף. בנספח 1 לפקודה זו מפורטים ראשוני קציני צה"ל שקיבלו דרגת אלוף. הדרגות נכנסו לתוקף ב-1 באוגוסט 1948 (ראה נספח ג'). לאלופים המופיעים בנספח ג' יש להוסיף את אבנר אלימלך שאישור דרגתו פורסם בפקודת מטכ"ל מס. 13 וכן את מונטי גרין (מרק מונטגיו) שאישור דרגתו פורסם רק בפקודת מטכ"ל מס. 16. [אפרים בן ארצי קיבל דרגת אלוף ב-1 אוקטובר 1948 דבר שפורסם בפקודת מטכ"ל מס. 24]. שמו של מרכוס לא מופיע בנספח ג' וגם לא בנספחים לפקודות המטכ"ל המאוחרות יותר עד לפחות לפקודה מטכ"ל מס. 50 ממאי 1949.

יש להבין שלמרות שמרכוס מונה למפקד חזית ירושלים ב-28 במאי 1948, אסור היה לו, בהיותו אזרח אמריקאי וקצין בצבא ארה"ב, להישבע אמונים לדגל אחר ולשרת רשמית בצבא שאינו צבא ארה"ב. במילים אחרות, אסור היה לו לקבל כל דרגה רשמית מצה"ל. זה מסביר מדוע הוענקה לו דרגת אלוף רשמית רק לאחר מותו. [אגב, יש לציין שפקודת המטכ"ל מס. 1, שבה הופיע לראשונה נוסח השבועה הנדרש מכל משרת בצה"ל, לא התפרסמה אלא ב-15 ביוני 1948 דהיינו לאחר מותו של מרכוס. הנוסח מתפרסם גם בפקודת מטכ"ל מס. 2 מ-16 ביוני 1948].

מכל האמור לעיל נראה שהענקת דרגת אלוף לדוד מרכוס במאי 1948 הייתה **אקט דקלרטיבי בלבד** של בן-גוריון. היה זה אקט שהביא לביטוי את הצורך הדחוף בביסוס ההכרה בחשיבות **אחידות הפיקוד**. הכרה שבן-גוריון ביקש להחדיר לסגל הפיקוד של הצבא העברי הנולד ומרכוס, בהרצאותו הראשונה בפני סגל הפיקוד העתידי של צה"ל, (ב-16 במרץ 1948) הדגיש חזרו והדגש.

לסיכום: אין כל פסול בראיית מרכוס כ"אלוף הראשון של צה"ל", אולם ראוי להיות מודע למה שמסתתר מאחורי קביעה זו.

2. הרקע להגעתו של קולונל מרכוס ארצה – תיקונים והשלמות

לאחר שיחרורו מהצבא הבריטי ביולי 1946, נשלח שמיר (אז רבינוביץ) להחליף את יעקב דורי כראש משלחת ההגנה בארה"ב. לאחר הגשת בקשה לקבלת ויזה לארה"ב תחת כיסוי של עובד הסוכנות היהודית, ולאחר המתנה של 4 חודשים לקבלת האישור האמריקני הנדרש, הגיע שמיר לארה"ב ב-5 בדצמבר 1946, **דהיינו שנה לפני "ראשית מלחמת העצמאות"**.

בראשית אוקטובר 1947, לאחר שנה בתפקיד, נקרא שמיר על ידי בן-גוריון להתייעצות באשר לגיוס מומחי צבא אמריקאים כיועצים לצבא העברי המיוחל. במסגרת הכנות אלה ביקש בן-גוריון לאתר גנרל (ולאו דווקא יהודי) בעל ניסיון רחב הן בתפקידי שדה והן בתפקידי מטה. לצורך התייעצות זו, הגיע שמיר ארצה ב-21 באוקטובר 1947. בשל מגפת החולירע אשר התחוללה באותה עת במצרים, התעכבה חזרתו של שמיר לארה"ב. שמיר עזב את הארץ רק ב-3 בנובמבר והגיע לניו-יורק ב-5 בנובמבר 1947.

עם חזרתו לניו-יורק התייעץ שמיר עם מספר אנשים וביניהם משה שרת, ששהה אותה עת בניו-יורק. שרת עצמו התייעץ עם אנשים שעמם היה בקשר ובינם עם המשפטן היהודי-אמריקני מארי גורפיין. גורפיין הציע לערב במבצע איתור הגנרל האמריקני המבוקש את קולונל מרכוס. [גורפיין, שכיהן בנובמבר 1945 כסגנו של ראש התביעה האמריקני במשפטי נירנברג, הכיר את מרכוס, שהיה גם הוא מעורב במשפטים אלה]. מרכוס שהשתחרר מהשירות בצבא ארה"ב ב-1947 עסק באותה שעה כאזרח בעריכת-דין וניהל את עיסוקיו אלה ממשדו בניו-יורק.

המפגש הראשון של שמיר עם מרכוס התקיים מתישהו בין 6 ו-10 בנובמבר 1947. הערכה גיונית מצביעה על סבירות המפגש מתישהו בין 7 ו-10 בנובמבר. המפגש נערך במלון בארקשייר בניו-יורק שם התאחסן משה שרת עם משפחתו. בארוחת צהרים במסעדת המלון נכחו: שרת, שמיר, גורפיין ומרכוס.

לאחר מפגש זה ניהל שמיר **כמה שיחות ארוכות עם מרכוס**, הכיר את רעייתו – אָמָה, ביקר בביתם של הזוג והעמיק את היכרותו עם **מרכוס כולל הכרת רצף מסלולו בצבא האמריקני**. במקביל החלה עבודה משותפת לאיתור הגנרל המבוקש. תוך ימים סקר שמיר עם מרכוס רשימה של 24 מועמדים לתפקיד שאותו ביקש בן-גוריון לאייש. (ככל הנראה, הרשימה נבנתה ביסודה על ידי אנשי משלחת ההגנה בניו-יורק שגם הספיקו לראיין מועמד אחד או שניים במקביל לדיונים עם מרכוס). מתוך המועמדים שסומנו לבסוף כמועדפים היה הגנרל ראלף סמית ראשון. השני היה גנרל הארי קולינס ששהה בעת ההיא באוסטרליה.

ב-12 נובמבר 1947 טלפן מרכוס אל סמית וביקש להפגישו עם שמיר. לאחר תיאום, טסו שמיר ומרכוס לסן-פרנציסקו ובילו את היום עם הגנרל. שמיר התרשם מאוד מסמית וב-3 בדצמבר 1947 הוכנה טיוטת מכתב אל סמית שעל פיה מוצע לו על ידי הסוכנות היהודית תפקיד יועץ לצבאה של המדינה היהודית שבדרך בשכר של 1,000 דולר לחודש. כמו כן הוצע למנות לגנרל סגן (שמיר חשב על מרכוס) בשכר של 600 דולר לחודש. בסופו של דבר סמית לא יכול היה לקבל את ההצעה מחשש לאיבוד זכויות הפנסיה שלו בצבא ארה"ב. [מסתבר שלמרכוס לא עמדו זכויות כאלה].

באותה שעה (נובמבר 1947) התנהלו דיונים קדחתניים באו"ם בקשר לעתידה של ארץ-ישראל והיו על השולחן הצעות שונות עד שהתקבלה בעצרת ההחלטה של כ"ט בנובמבר. ב-13 בינואר 1948 וללא אבטחת גנרל אמריקני כיועץ, קרא בן-גוריון לשמיר לחזור ארצה בדחיפות כדי להצטרף למשימה של הקמת צה"ל. את מקומו של שמיר כראש משלחת ההגנה בארה"ב תפס טדי קולק. שמיר, שתיכנן לשבץ את מרכוס כעוזר לגנרל שהיה עתיד להיות מגוייס, פנה אל מרכוס (מתישהו בין ה-14 וה-29 בינואר 1948) בהצעה להצטרף אליו לסיור היכרות בארץ. השניים עזבו את ניו-יורק ב-30 בינואר והגיעו לתל אביב דרך פריס ב-3 בפברואר 1948. בזכרונותיו כתב שמיר כי בזמן הטיסה כאשר שאל את מרכוס "מדוע הסכמת לבוא?" השיב מרכוס "כי דם אברהם אבינו זורם בעורקי". למחרת הגעתם של השניים לתל-אביב הם תועדו, כאשר הם עומדים על שפת הים בתל-אביב (ראה נספח ד-).

3. מה ומי עמד מאחורי היוזמה לגייס יועץ זר

כחלק מהרקע להגעתו של מרכוס ארצה חשוב מאוד להבין ולהפנים שהיה זה **בן-גוריון (ולא אחר/אחרים) שהחליט** שדרושה סמכות חיצונית שתסייע בבניית צבא סדיר. רבים מאנשי ארגון ההגנה שלא שירתו בצבאות זרים ונשארו בארץ בתקופת מלחה"ע השנייה, לא רק שלא הבינו את חשיבות הידע והנוהלים הדרושים בשביל להפעיל צבא סדיר, אלא אפילו סירבו במקרים רבים ועוד לפני 1948, להפנים דברים בסיסיים המאפיינים צבא כזה. היחס המזלזל של אנשי הפלמ"ח כלפי משמעת ונוהלים צבאיים הוא מן המפורסמות. אחד מהדברים הבסיסיים המאפיינים צבא סדיר הוא **עיקרון אחדות הפיקוד** – עקרון שהיה רחוק מלהיות מוסכם בין מובילי הפעילות הביטחונית ערב מלחמת העצמאות.

אין זה מקרה שבן-גוריון "שיחרר" את ישראל גלילי מתפקידו הרשמי כראש ארגון ההגנה או החליף את צבי זמיר (איש הפלמ"ח) כמפקד גדוד 73 בחטיבה 7 בחיים לסקוב - בוגר הצבא הבריטי. ההתנגשויות בין תרבויות ההנהגה הצבאית שאיימו על הצלחת המדינה הצעירה לשרוד הביאו את בן-גוריון לחפש סמכות חיצונית שתתקבל בעיקר על דעת אותם פלגים שהתנגדו לכל מסגרת פורמלית המאפיינת צבא סדיר. סמכות שתבטיח הכרה בפיקוד עליון אחד.

4. איך נכתב דגם חומר ההדרכה לקורסי מפקדים בצה"ל

מרכוס השקיע שעות וימים רבים בכתיבת חומר לימוד והדרכה לקורסים עתידיים של מפקדים בצה"ל. אך הכתיבה לא התבססה על **זיכרון מופלא** גם אם היה למרכוס זיכרון כזה. מרכוס הביא עמו מארה"ב ספרי הדרכה של הצבא האמריקני ומאלה העתיק, גזר והתאים את הדרוש עבור קורסי המפקדים העתידיים של צה"ל.

בנוסף לחומר הכתוב שהביא עמו, עמדו לו למרכוס שנות ניסיונו בצבא האמריקני. לזכותו של מרכוס היו 12 שנים של שירות פעיל ועד כ-6 שנים כאיש מילואים פעיל. למרות שקשה לטעון שהיו לזכותו **עשרות שנים של ניסיון צבאי**, חשוב לציין ששירותו היה מאוד רב-גווני וכלל הן שירות בשטח והן שירות שבאופיו הוא עבודת מטה. ניסיונו והקף הכרויותיו בצבא ארה"ב גם הם היו לו לעזר בהכנת חומר הלימוד.

5. כיצב מתקשר מרכוס למבצע פריצת הדרך לירושלים

"דרך 7" שדרכה עברו שיירות האספקה לירושלים ערב הסכם שביתת הנשק – אותה דרך **ששינתה את פני המערכה על ירושלים**, תוכננה ונפרצה על ידי חטיבה 7. מרכוס לא השתתף בתכנונה או בפיקוד עליה והאחריות על פריצתה ותוצאותיה איננה שלו ובודאי איננה של אנשי הפלמ"ח. יתר על כן, "דרך 7" **איננה מאופיינת "בקטעים שבהם נאלצו הנוסעים לרדת מן הגליפים, לשאת בידיהם את המטען ולדחוף את כלי הרכב על גבי הסלעים והמהמורות"**. (הדרך, שאלה הם מאפייניה, נוסתה על ידי אנשי חטיבת "הראל" לפני פריצת "דרך 7").

את הפרטים על פריצת הדרך לירושלים ניתן לקרוא בספר "בכל מחיר לירושלים" פרקים 14 ו-16. חלקו של מרכוס בעניין מתואר בעמודים 399-406. מכיוון שהספר איננו קל לקריאה (בלשון המעטה), ניתן, כתחליף עממי, לקרוא בספרו של רם אורן – "לטרון", שלא כרבים מספריו האחרים, הוא מבוסס באופן יוצא דופן על עובדות היסטוריות.

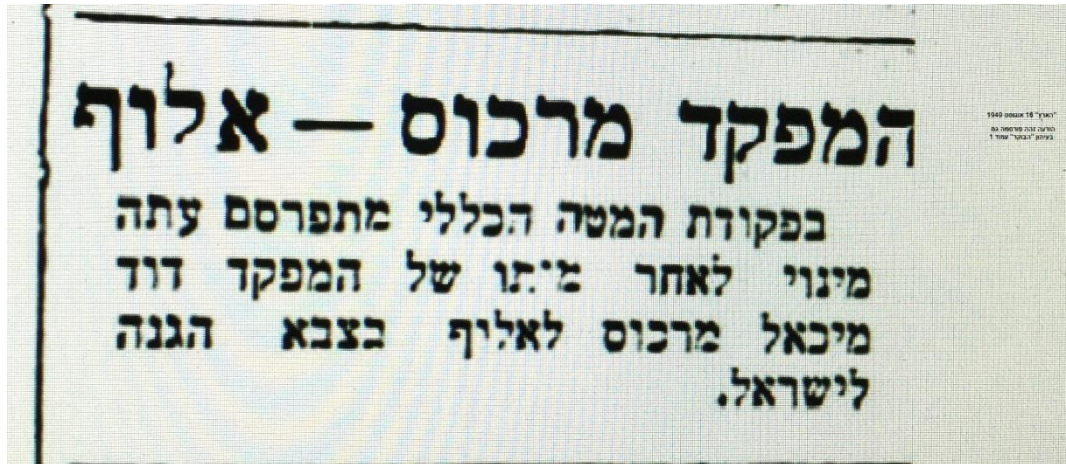
6. אבידות צה"ל לאחר מבצע בן-ננו ב'

גודל אבודותיו של צה"ל בקרבות לטרון עברו מאז 1948 לא מעט תהפוכות. הגדיל בעניין חבר הכנסת עוזי לנדאו שהכריז בזמנו מעל במת הכנסת שאבידות היישוב בקרבות לטרון הגיעו ל-2,000 איש. למרות שמאז "עברו הרבה מים בירדן" עדיין מתפרסמים מדי פעם מספרים שקשה מאוד להבין מהיכן קורצו.

בספר "בכל מחיר לירושלים" עמודים 485 ואילך יש ניתוח מאוד מפורט של האבידות ושל הפצועים בקרבות לטרון. העובדות מצביעות על כך שבקרבות לטרון עצמם (בן-נון א' וב') נהרגו 120 לוחמים ובין הקרבות נהרגו עוד 19 חיילים כלומר סה"כ 139 חיילים ולא 129 כמצויין במאמר שאליו אני מתייחסת. גדוד 32 איבד 48 לוחמים ולא 50 כפי שרשום במאמר. אמנם ניתן לחשוב שההבדל במספרים אינו גדול, אבל בנושא של אבידות – חשוב הדיוק.

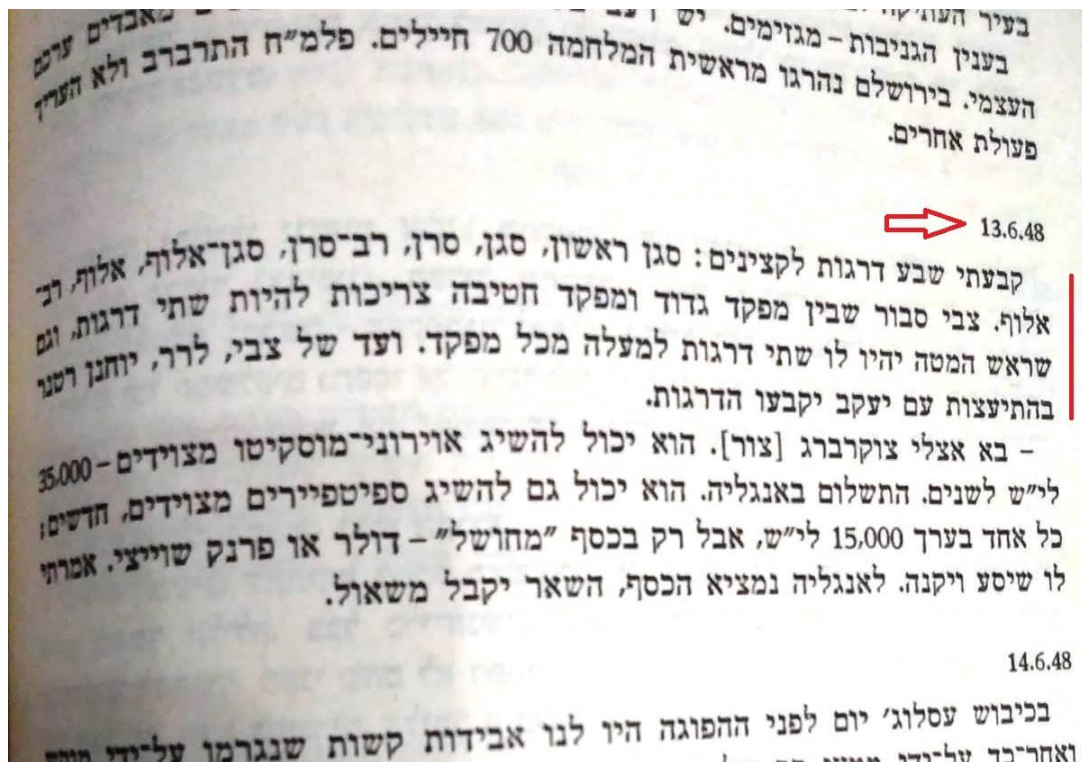
נספח – א

עיתון "הארץ" 16 באוגוסט 1949 (כנ"ל בעיתונים נוספים)

נספח – ב

מתוך ספרו של בן-גוריון "מדינת ישראל המחודשת" (1969)

נספח ג – ג
נספח לפקודת מטכ"ל מס. 10 מיום 11 באוגוסט 1948

נספח ג. 1

לפקודת המטה הכללי מס. 10 מיום 11.8.1948
דרגות פנויים וכו' (קצינים)

לקצינים הרשומים להלן נתנו הדרגות כמפורט, בתוקף מיום 1.8.1948

אלוף

30138	כרמל (זליצקי) משה	30934	אביר (רוכל) יוסף
31014	לסקוב חיים	30776	אבישר (פון פרידמן) איתן (זיגמונד)
30810	צדוק (לרר) משה	30208	אבן (אפשטיין) דן
44269	רטנר יוחנן	30772	איילון (לשצינר) צבי
30785	שדה יצחק	30738	אלון (פיקוביץ) יגאל
30183	שמיר (רבינוביץ) שלמה	31073	ידין (סוקניק) יגאל

סגן אלוף

31245	ינובסקי יאן	30440	אבידן (קוד) שמעון
31327	כהן שמואל	30323	אדמון (רפפורט) שמואל

נספח ד – ד
שמיר עם מרכוס לאחר הגעתם ארצה – פברואר 1948

